

ЗНАЧАЈ И ОДНОС АРХЕОЛОШКИХ РЕКОГНОСЦИРАЊА И ТОПОГРАФИЈЕ СА АСПЕКТА ПРОБЛЕМАТИКЕ УРБАНИЗАЦИЈЕ РИМСКОГ ПЕРИОДА

Радмила Зотовић

Археолошки институт, Београд

Апстракт: Археолошка рекогносцирања имају велики значај за утврђивање одређених односа, релација и за анализу извесних појава и проблема у процесу урбанизације римског периода. Као најважније релације, наведене су социјално-економска, административно-економска и административно-политичка. Такође, говори се о аспектима утврђивања важних топографских јачака, проблемима везаним за исто, као и даљим потребама рекогносцирања. Важности појединачних налаза дата је на примеру једног епиграфског споменика из Жежевице код Пожеге, на основу кога је, преко помињања друштвене функције *arcarius fisci*, преиспитан однос *municiarius* – *con-siliabulum* на територију данашњих градова Ужица и Пожеге са околином.

Кључне речи: археолошка рекогносцирања, топографија, урбанизација, антика, економија, администрација, социјално-економски односи.

Рекогносцирања терена у археологији углавном представљају или се сматрају полазним обликом теренског истраживачког рада, односно основном за утврђивање важнијих локалитета ради предузимања археолошких ископавања на њима. У мањој мери се сматрају начином утврђивања, односно скенирања археолошке слике одређене територије, који сами по себи већ дају резултате значајне за процес анализе и синтезе у утврђивању топографске слике одређене територије у одређеним хронолошким распонима. Овакав значај археолошких рекогносцирања најбоље се види у решавању проблематике процеса урбанизације античког периода.

Овај процес се може пратити преко неколико равни, од којих су две, можда најважније, социјално-економска и административно-економска. Прва углавном подразумева анализу епиграфског материјала који је у том смислу, преко констатованих епиграфских споменика, доступан у оноликој мери колики је тренутни степен археолошке истражености одређене територије. Друга равна, равна административно-економских односа, показује према одређеном степену испитаности одређене територије далеко већу проблематику у могућем процесу анализе и син-

тезе, тим пре што у великој мери зависи од фактора анализе социјално-економских показатеља. Ово се на првом месту огледа у анализи констатованих епиграфских налаза, који преко евентуалног бележења одређених друштвених функција могу дати могућу слику одређених административно-економских односа, а самим тим и могућу слику административно-политичких односа, односно постојања одређених административних тачака на одређеној територији.¹ У том смислу можемо се позвати на два већ и из литературе добро позната примера епиграфских споменика из околине Београда и са подручја Пријепоља, који су дали потврду постојању економских јединица и развојних фаза насеља од протоурбане до урбане. Тако је први поменути споменик пружио податак о постојању римског села Бубе у близини античког Сингидунума (Мирковић 1988), а други податак о процесу развоја градског насеља на подручју данашњег Пријепоља, од протоурбане фазе цивитаса до урбане фазе муниципијума (Гарашанин 1967: 223; Zotović 2002: 18). Уз ове примере може се додати и пример налаза епиграфског споменика из Бајине Баште, на коме се помиње генио цивитаса (Вулић 1941-1948: 2, н. 3), на основу чега се претпоставља да је на подручју данашње Бајине Баште постојало у римском периоду насеље типа цивитаса (Бућић и Петровић 1986). Осим тога, епиграфски натписи на којима се помињу одређене друштвене функције такође могу бити од значаја за претпостављање одређених економских јединица на одређеним подручјима (Starac 1999).² Највећи број друштвених функција на епиграфским споменицима готово увек се односи на носиоце функција градске управе, декурионе на првом месту, а затим дуумвире и едиле. Други део односи се на војне функције, али није могуће утврдити, осим за војно-стратиграфске тачке, где су се могле налазити административно-економске тачке војног карактера (Oltean and Hanson 2001). Наравно, појединачни или спорадични налази ове врсте нису и не могу без других археолошких налаза бити индиција за постојање урбаног насеља на одређеном подручју. Но, са друге стране учестала појава епиграфских налаза ове врсте на одређеном подручју може упућивати на одређене економске јединице. Ово је могуће уколико се узме у обзир добро позната чињеница да су декуриони врло често

¹ Видети нпр. радове у *Hispania Antiqua* 22 и 23 (нпр. Carsia de Castro 1998; Collego, Martinez and Carsia de Castro 1998; Pérez 1999; Santos 1998; Vincente 1998), који најбоље показују различите и широке могућности коришћења и „искоришћавања” епиграфског материјала за анализу социјално-економских и административно-политичких односа на одређеној територији.

² Овај рад наводимо у целини јер представља пример рада који се највећим делом заснива на епиграфским налазима, који се даље методом компарације са историјским изворима, као и изворима из римског права, користе за претпостављање и утврђивање одређених елемената и процеса урбанизације римског периода на подручју Хистрије и Либурније.

живели ван градске територије са једне стране, и са друге да су били припадници одређеног ценза што је означавало одређену финансијску моћ носиоца ових функција, тј. да су најчешће живели на својим пољопривредним имањима. Све ово је, као и помињање једног *arcarius fisci* на подручју Пожеге, омогућило претпоставку да је на ширем подручју овога града, највероватније данашњег села Висибабе, постојала управно-административна јединица типа конкилиабула, а не муниципијума, за шта према нашем мишљењу не постоји довољно археолошких налаза који би потврдили претпоставку о његовом постојању (Zotović 2003).

Овај процес постаје утолико сложенији што се у извесним његовим аспектима мора узети у обзир и ситуација или ситуације које су хронолошки везане за онај период праисторије који античари називају протоантиком. То се на првом месту односи на констатовање насељених тачака типа градина, које се углавном опредељују у период пре нове ере, али је посебно питање да ли се заиста односе на пре-римски период или на ранији период римске доминације. Ову проблематику можда најбоље показује пример Комина, каснијег римског муниципијума S. Још је Еванс тврдио да се на брду Св. Илија налазила првобитно градина пре-римског периода, док су каснији археолошки налази потврдили да је насеље на овој локацији било касније од насеља у Коминима, за разлику од насеља у селима Видре, Потпећ и Радосавци која су била истовремена са насељем у Коминима (Evans 1885: 31; Цермановић-Кузмановић 1969: 102). Не само да су Евансова рекогносцирања и каснија археолошка истраживања у Коминима послужила као показатељ хронолошког утврђивања топографских тачака, већ је у том смислу узета у обзир и сама конфигурација терена. Тако се дошло до закључка да је насеље у Коминима првобитно било домородачка градина из предримског периода, коју су Римљани „преузели” по свом доласку и развили је постепено до насеља муниципалног ранга. Треба такође рећи да су се сличне проблематике дотицали како Бенац у својим разматрањима илирских градина на подручју Босне и Херцеговине (Benac 1985: 66, 145, 186), тако и Бојановски за подручје источног дела римске провинције Далмације (Војановски 1981: 126). Ова последња су од већег значаја за проблематику урбанизације римског периода, с обзиром на то да је Бојановски сматрао да су се каснија римска насеља у данашњим местима Рогатица, Скелани и Сребреница развила из домородачких насеља типа *oppidum*. Могућност хронолошког одређивања ове врсте налаза отворила би пут ка решавању многих питања о почетним фазама у процесу урбанизације. Но, како то за сада остаје отворено питање, то се једино међусобном компарацијом констатованих налаза и локалитета може дати релативан одговор на питање насељености одређене територије и њених микрорегија у време доласка Римљана. Колико насеља трају и на који начин су везана за одређене административне тачке римске управе, остаје непознато. Самим

тим, поставља се и посебно питање како заиста изгледа, или како може да изгледа археолошка топографска карта за период I в. п. н. е. – I в.

Други проблем у оквиру анализе процеса урбанизације јесте питање односа насељених или ненасељених територија у одређеним хронолошким периодима. Тако, на пример, рекогносцирања терена која су вршена од 50-их до 90-их година прошлога века на ширем подручју ужичког краја дају топографску слику насељености ове територије у античком периоду на правцу Каран – Ужице – Пожега, док се на линији Каран – Рибашевина – Косјерић бележе налази локалитета праисторијског периода. Управо оваква констатација да се на поменутом потесу Каран – Рибашевина – Косјерић, који је детаљно рекогносциран, не броје налази римског периода помаже да се створи оквирна слика или боље речено оквир нацрта за претпостављено простирање управно-економских тачака у периоду римске доминације. Постојање више оваквих, детаљно рекогносцираних подручја на микрорегијама некадашњих римских провинција помогло би да се по систему „слагалице” начини претпостављена слика управно-економских тачака у периоду римске доминације. Одмах иза овога, могло би се поставити следеће питање: зашто на неким подручјима Римљани јесу, а на другима нису успостављали управно-економске јединице не само наравно цивилног, већ и војног карактера?

Самим тим, већ смо прешли на трећи проблем, који се такође веома практично може представити на примеру ширег ужичког краја. То је питање међусобне везаности одређених управних или насељених тачака, а самим тим и њихова економско-управна конституција у периоду римске доминације. Тако између насељених тачака римског периода на подручју данашњег Ужица и Нове Вароши постоји археолошки вакуум за подручје Златибора, преко кога ове две области јесу комуникационо повезане. Треба напоменути да за подручје Златибора постоје до сада непроверени подаци о одређеном броју римских налаза, али да детаљна рекогносцирања Златибора, односно општине Чајетина нису вршена. Овакве или сличне ситуације постоје и на другим подручјима, која се везују за одређене тачке римске управе, или међусобно повезују насељене тачке римског управног система. Да поменемо да је, што се тиче оскудних података за период антике, слична ситуација са подручјем Алексинца, Врања и слично.

Тек даља и детаљнија археолошка рекогносцирања даће извесне могућности за евентуалне одговоре у проблематици урбанизације римског периода и отворити нова питања од којих једно јесте: како изгледа археолошка топографска карта античког периода на територији Србије?

БИБЛИОГРАФИЈА

- Benac, A.
1985 *Utvrdena ilirska naselja I*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Bojanovski, I.
1981 Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji III: Prilog proučavanja antičkih naselja i komunikacija u istočnoj Bosni. Centar za balkanološka ispitivanja 17. *Godišnjak* (Sarajevo) 19: 125–197.
- Бућић, Ј., и Петровић, П.
1986 Римска вила у Вишесави код Бајине Баште. *Ужички зборник* 15: 23–42.
- Evans, A.
1885 *Antiquarian Researches in Illiricum III-IV*. Westminster: Nichols and Sons.
- Цермановић-Кузмановић, А.
1969 Муниципиум S и његова проблематика у светлу археолошких и епиграфских споменика. *Сѝаринар* 18 (1968): 101–109.
- Carsía de Castro, F. J.
1998 El culto imperial en Hispania tardorromana a través de la epigrafía. Las provincias de Baetica, Lusitania y Carthaginensis. *Hispania Antiqua* 22: 333–342.
- Callego, H., Martínez R. G., and Carsía de Castro, F. J.
1998 Mortes singulares: Un estudio social en relación a la evidencia epigráfica en el occidente romano. *Hispania Antiqua* 22: 361–370.
- Гарашанин, М.
1967 *Исѝорија Црне Горе I*. Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- Мирковић, М.
1988 Римско село Vube код Сингидунума. *Сѝаринар* 39: 99–105.
- Oltean, J. A., and Hanson, W. S.
2001 Military Vici in Roman Dacia: An Aerial Perspective. *Acta Musei Napocensis* 38/1: 123–134.
- Pérez, A. R.
1999 Los cultos romanos en la comarca de Valencia de Alcántara. *Hispania Antiqua* 23: 251–266.
- Santos, F. J. A.
1998 Función jurisdiccional de los ediles en las ciudades hispanoromanas según las leyes municipales. *Hispania Antiqua* 22: 157–174.
- Starac, A.
1999 *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji I*. Monografije i katalozi 10/I. Pula: Arheološki muzej Istre.
- Suić, M.
1976 *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb: Institut za arheologiju Sveučilišta u Zagrebu.
- Вулић, Н.
1941-1948 Антички споменици наше земље. *Сѝоменик* 98/77: 1–280.
- Vicente, J. J. P.
1998 Los Veterani de la Legio VII Gemina: Un ejemplo de integracia. *Hispania Antiqua* 22: 175–202.

Zotović, R.

2002 *Population and Economy of the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia*. BAR International Series 1060. Oxford: Archaeopress.

2003 Економски, административни и социјални аспекти романизације на подручју Пожеге у античком периоду. *Пожешки годишњак* 3: 5–10.

RADMILA ZOTOVIĆ

THE IMPORTANCE OF AND RELATIONSHIP BETWEEN
ARCHAEOLOGICAL RECONNAISSANCE AND TOPOGRAPHY
IN THE STUDY OF URBANISATION
DURING THE ROMAN PERIOD

Summary

Archaeological reconnaissance has an important role in the analysis of the problems related to the process of urbanisation during the Roman period, primarily because of social-economic, administrative-economic and administrative-political relationships. The process of urbanisation can be followed at several levels, the most important being social-economic and administrative-economic. Important for the understanding of this complex process are also the individual finds, such as particular epigraphic monuments. For instance, the epigraphic monument from Ježevica near Požega, on which the function of *arcarius fiscali* was mentioned, led us to assume the relationship *municipium – conciliabulum* in the towns of Užice and Požega and their surroundings. Certain epigraphic monuments from Prijepolje and Belgrade offer the possibility for analyzing the phases of urbanisation, from the proto-urban to the urban, as well as *municipium – vici* relations. The second problem in the analysis of the urbanisation process is the relationship between the settled and unsettled territory during particular chronological periods. It raises the question: why did the Romans establish administrative-economical settlements both civilian and military, in some territories, while in others they did not. The third problem is understanding the relationship between certain administrative points, along with their economic-administrative constitutions, during the period of Roman domination. For instance, between the settlements in the area of Užice and Nova Varoš there is an archaeological “vacuum” in the area of Zlatibor, although communications between Užice and Nova Varoš went via Zlatibor. Unfortunately, the topographic map for the 1st century B.C. – 1st century A.D., a period very important for tracing the phases of the urbanisation process is, for the time being, practically unknown.

Примљено: 6. маја 2006.

UDC 902.22/.26(497.11):711.4.032(37)